

UOT 82.0; 82.09

**«DƏDƏ QORQUD» EPOSU POSTMODERNİST
ROMAN DÜŞÜNCƏSİNDƏ****Y.N.İSMAYILOVA**
Bakı Dövlət Universiteti
Yegane-N@mail.ru

Milli nəsrdə «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanlarının postmodernist roman «yozumu» yazıçı, şair, prof. K.Abdullanın yaradıcılığı ilə bağlıdır. Ədibin «Dədə Qorqud» yaradıcılığı uzun illərin məhsulu olub, həm bədii, həm də elmi əsərləri əhatə edir. K.Abdullanın «Dədə Qorqud» motivləri əsasında elmi yaradıcılığı bədii yaradıcılığından erkəndir. Əslində, bu yazılarda müəllifin «Yarımçıq Əlyazma» romanının necə yaranmasının izahı və «texnoloji mexanizmləri» gizlənməmişdir. Tədqiqatın nəticələrinə görə, hələ ki, Azərbaycan ədəbiyyatında üçüncü minilliyin başlanğıcında elə bir bədii əsər yoxdur ki, onun haqqında K.Abdullanın 2004-cü ildə çap olunmuş «Yarımçıq Əlyazma» romanı qədər yazsınlar və mübahisə etsinlər. Bu roman ədəbi və elmi mühiti sözün həqiqi anlamında silkələdi. Romanın dünya dillərinə tərcümə (fransız, türk, rus) olunması ilə müzakirənin sərhədləri Azərbaycan sərhədlərini aşdı, belə demək mümkünsə, dünya arenasına çıxdı. «Yarımçıq Əlyazma» Azərbaycan ədəbi mühitini özünə yenidən baxmağa məcbur etdi. Roman Azərbaycan ədəbi düşüncəsinə nəinki öz bədii «yükünü» verdi, eyni zamanda əlavə olaraq ədəbi mühitə də öz yükünü verdi: ona «canlanmaq, dirçəlmək» potensiyası bəxş etdi.

Açar sözlər: milli nəsr, “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanları, postmodernist roman yozumu

Azərbaycan nəsrində «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanlarının postmodernist roman «yozumu» yazıçı, şair, prof. K.Abdullanın yaradıcılığı ilə bağlıdır. Ümumiyyətlə, ədibin «Dədə Qorqud» yaradıcılığı uzun illərin məhsulu olub, həm bədii, həm də elmi əsərləri əhatə edir. Müəllifin mövzu (tematik motivlər) baxımından biri-biri ilə sıx bağlı, yaxıd biri-birinin davamı olan bu yaradıcılığı fenomenal dərəcədə mürəkkəbdir. Belə ki, ədib-alimin bədii və elmi əsərləri Azərbaycan ədəbi-elmi mühitində heç kəsin yaradıcılığına bənzəməyən orijinal hadisədir. O, belə demək mümkünsə, özünəqədərki ənənə əsasında işləmir, lakin yaradıcılığında güclü bir ənənə də müşahidə olunur. Elmi mühitin qiymətləndirməkdə (səciyyələndirməkdə) çətinlik çəkdiyi bu ənənənin müəllifi elə K.Abdullanın özüdür. O, xüsusilə bədii yaradıcılığında inkişaf etdirdiyi «Dədə Qorqud» yozumu ənənələri ilə müasir Azərbaycan tənqidində, əslində, çaşbaşlıq yaratmış müəllifdir. Hələ ki, Azərbaycan ədəbiyyatında

üçüncü minilliyin başlanğıcında elə bir bədii əsər olmadı ki, onun haqqında K.Abdullanın 2004-cü ildə çap olunmuş «Yarımçıq Əlyazma» romanı qədər yazsınlar və mübahisə etsinlər. Bu roman ədəbi və elmi mühiti sözün həqiqi anlamında silkələdi. Haqqında çoxsaylı yazılar dərc olundu. Bu yazıların əksəriyyətini bir xətt birləşdirir: emosionallıq.

Yazılarda roman ya böyük coşqu və vəcdlə tərifləndi, ya da eyni ovqatla tənqid və inkar olundu. Azərbaycan ədəbi tənqidi uzun müddət «Yarımçıq Əlyazma» ilə məşğul oldu. Bir həqiqət də ortaya çıxdı: milli ədəbi tənqid (ümumən ədəbiyyatşünaslıq) bu əsəri qiymətləndirərkən çətinliyə düşdü. Əslində, «Yarımçıq Əlyazma» Azərbaycan ədəbi tənqidinin nəzəri arsenalı və metodoloji ehtiyatlarındakı «yarımçıqlıqları» da üzə çıxardı. Məlum oldu ki, köhnə nəzəri-metodoloji baza (sosializm realizmi təhlil metodu) əsasında formalaşmış müasir Azərbaycan tənqidi əsas etibarilə elə bu baza üzərində də qalıb. Bunun bir əsas səbəbinin elə ədəbi yaradıcılığın özü olması da üzə çıxdı. Azərbaycan nəsr (ümumən ədəbi düşüncəsi) əsas etibarilə XX əsr ədəbi düşüncəsinin davamı idi və bu ədəbi materialı dəyərləndirmək müasir ədəbi tənqid üçün uzun onilliklər boyu «adət etdiyi» iş üslubu baxımından son dərəcə asan idi. Birdən-birə ortaya «Yarımçıq əlyazma» çıxdı: motiv köhnə - «Kitabi-Dədə Qorqud», bədii yozum - anlaşılmaz dərəcədə yeni.

İlk reaksiyalar çox sərt oldu və ədəbi tənqid sferasından çıxdı. Romanın, belə demək mümkünsə, «müzakirəsinə» ümumən ziyalılar qoşuldu. Ən maraqlısı bu müzakirədə ədəbi subyektlərin özünün (yazıçı və şairlərin) iştirakı idi. Müzakirə tez bir zamanda ədəbi təhlil müstəvisindən çıxıb, ədəbi nəsilər arasında zövq, mövqe, ədəbi metod savaşına çevrildi. Nəhayət, bu çoxsaylı yazıların içində romanı onun öz «müəllif konsepsiyası» baxımından qiymətləndirən yazılar da görünməyə başladı. Romanın dünya dillərinə tərcümə (fransız, türk, rus) olunması ilə müzakirənin sərhədləri Azərbaycan sərhədlərini aşdı, belə demək mümkünsə, dünya arenasına çıxdı. «Yarımçıq Əlyazma» Azərbaycan ədəbi mühitini özünə yenidən baxmağa məcbur etdi. Əslində, bu romanla uzun illər boyu bədii yaradıcılıq və ədəbi tənqidin meyar kimi əsaslandığı dəyərlərin yenidən dəyərləndirilməsi zərurəti də ortaya çıxdı. Bütün bunları təqdir və tənqid olunan, ədəbi tənqidin, ümumən ədəbi mühitin bütün hirs və hikkəsinə, qaynağı çox vaxt qeyri-ədəbi amillərlə motivlənən təzyiqlərinə səbrlə dözən «Yarımçıq Əlyazma» romanını yaratdı. Roman Azərbaycan ədəbi düşüncəsinə nəinki öz bədii «yükünü» verdi, eyni zamanda əlavə olaraq ədəbi mühitə də öz yükünü verdi: ona «canlanmaq, dirçəlmək» potensiyası bəxş etdi.

«Kitabi-Dədə Qorqud» ümumən K.Abdullanın bədii və elmi yaradıcılığında mərkəzi yeri tutur. Əslində, K.Abdullanın «Dədə Qorqud» motivləri əsasında bədii yaradıcılığı onun eyni motivlərlə bağlı elmi axtarırlarının davamı, yaxud tərkib hissəsidir. Müəllifin elmi və bədii yaradıcılığında müşahidə olunan bu vəhdət K.Abdulla yaradıcılığını bütövlükdə səciyyələndirən keyfiyyətdir. Onun elmi əsərləri intellektual axtarırlarının məhsulu olduğu kimi, bədii

əsərləri də, əslində, bu elmi axtarışların poetik müstəvidə davamıdır. «Yarımqıq Əlyazma» romanının cildinin arxa qabığında müəllif özü bunu aydın şəkildə belə ifadə edib: «Yarımqıq Əlyazma»ya gətirən yollar, izlər, cığırılar, lağım-lar: «Əvvəl-axır yazılanlar...», «Yolun əvvəli və axırı», «Unutmağa kimsə yox...», «Ruh», «Gizli Dədə Qorqud», «Sirriçində dastan və yaxud Gizli Dədə Qorqud - 2», «Bir-iki, bizimki...», «Kim dedi ki, Simurq quşu var imiş?!», «Sirriçində nəğmələr», «Gümüş dövrün sirləri», «Qərar», «İlişin qayıtmağı», «Elə bil qorxa-qorxa...», «Hərdən mənə mələk də deyirlər...», «Beyrəyin taleyi», «Casus», «Hamı səni sevənlər burdadı...», «Dəvə yağışı», «Kədərli seçmələr» və hətta: «Azərbaycan dili sintaksisinin nəzəri əsasları» (1).

Müəllifin sıraladığı bu kifayət qədər iri siyahı onun irili-xırdalı bir sıra elmi və bədii kitablarından ibarətdir. Bunlar müəllifin janra və formaca (şeyr, hekayə, esse, pyes, monoqrafiya və s.) bir çox hallarda biri-biri ilə qətiyyənlə yanaşı durmayan əsərlərini özündə ehtiva edir. Amma onların hamısı bir ad altında, vahid tematik motiv boyunca birləşə bilər: «K.Abdullanın «Dədə Qorqud» yaradıcılığı».

K.Abdullanın «Dədə Qorqud» motivləri əsasında elmi yaradıcılığı bədii yaradıcılığından erkəndir. Əslində, bu yazılarda müəllifin «Yarımqıq Əlyazma» romanının necə yaranmasının izahı və «texnoloji mexanizmləri» gizlənməmişdir. K.Abdulla «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanlarını hamıdan fərqli oxumağı bacarır və başqalarının fikir vermədiyi «gizli» məqamları tutub, onların ardınca mətnin daxili aləminə, dərin qatlarına, mətnaltı deyilən məkana enir. «Yarımqıq Əlyazma» romanını bu cəhətdən «Dədə Qorqud» eposunun ilk baxışdan görünməyən aləmi - aysberqin sualtındaki hissəsi saymaq olar. O, sualtına - görünməyən aləmə məhz aysberqin görünən hissəsindəki işarələri yönlənmə - orientasiya nöqtələri kimi qəbul etməklə enə bilər. Bu xüsusi qabiliyyət və bacarıq tələb edir. K.Abdulla buna özünü illərlə hazırlayıb. Onun elmi yaradıcılığı, bir növ, bu hazırlığa xidmət etmişdir. Bu cəhətdən onun 1979-cu ildə çap olunmuş «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanlarının dili və mifoloji təfəkkürü» adlanan məqaləsi ilə 2004-cü ildə çap olunmuş «Yarımqıq Əlyazma» romanı arasında 25 illik zaman məsafəsi var. Ancaq romanın ədəbi mühiti çaş-baş qoyan məzmununun «texnologiyası» məhz bu məqalədə var. Müəllif məqalədə dastanın oxucunu heyran qoyan dil gözəlliyinin mifoloji görüşlərlə bağlı olduğunu, daha doğrusu, dilin funksional formullarının mifin funksional məntiqinə tabe olduğunu, yaxud onunla müəyyənləşdiyini göstərmişdir (2).

Müəllif bu məqalə ilə «Yarımqıq Əlyazma» arasındakı əsrin dördüdə birini əhatə edən zamanın «bir anını» da olsun boş qoymamışdır. K.Abdulla, onun əsərlərinin nəşr xronologiyasına əsaslanaraq, 1980-ci ildə eposun şeirlərinin, 1981-ci ildə isə nəsr təhkiyəsinin özünəməxsus xüsusiyyətlərinə dair məqalə çap etdirmişdir (3; 4). Müəllifin 1983-cü ildə çap olunmuş məqaləsində isə «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanlarının Azərbaycan mifologiyasının sistemli tədqiqi üçün mənbə olaraq rolu əsaslandırılmışdır (5). K.Abdulla üçün eposun mətnaltı «sirlər» dünyasına gedən yol dastanın dilindən başlanır. Bu

baxımdan, onun növbəti ildə çap olunmuş məqaləsi tədqiqatçı və epik dil probleminin nəzəri-metodoloji əsaslarına həsr olunmuşdur. Bu elmi məqaləni indi oxuyarkən onun müəllifi alim K.Abdullanın obrazı altında yazıçı K.Abdullanın da konturlarını aydın şəkildə sezmək olur (bax: 6). Eyni məsələ alimin 1985-ci ildə çap olunmuş «Müəllif - əsər - oxucu» kitabında geniş şəkildə şərh olunmuşdur (7). 1986-cı ildə K.Abdullanın ədəbiyyatşünaslığımızda tamamilə yeni və orijinal olan «Beyrəyin taleyi» adlı əsəri çap olunur. Bu, həm elmi, həm bədii əsər idi. Belə hesab edirik ki, müəllifin «Dədə Qorqud» motivləri üstündə elmi yaradıcılıqdan bədii yaradıcılığa keçidinin əsasları bu məqalədən başlanır (8). Bu üslub onun 1989-cu ildə çap olunmuş «Dönük peyğəmbər» əsərində də davam etdirilir (9). 1991-ci ildə bu tipli yazıları özündə birləşdirən «Gizli Dədə Qorqud» adlı kitabı nəşr olunur. K.Abdulla burada özünün elmi tədqiqat metodunun əsaslarını da şərh etmişdir. Həmin metodu o, əslində, öz bədii yaradıcılığında da davam etdirəcəkdi. Bu cəhətdən, müəllifin əsas tezi ondan ibarətdir ki, «bir tərəfdən Dastanın üzde olan ifadə planı var ki, burada çox məsələ qaranlıq görünə bilər... Digər tərəfdən, üzdeki ifadə planından başqa dastanın dərin, gözəgörünməyən mahiyyət planı vardır. Məhz mahiyyət planında ifadə planında özünü göstərən qəribəliklər və məntiqsizliklər duman kimi dağılır, hər şey öz dəqiq və təbii halını alır, bir növ, məntiqsizliklərin məntiqi əsas görünməyə başlayır» (10, 11). Doqquz il sonra bu kitabın ardı nəşr olunur. K.Abdulla «Sirr içində dastan və yaxud gizli Dədə Qorqud - 2» adlı yeni kitabında dastanın üzde olan ifadə planındakı qaranlıq və məntiqsiz təsir bağışlayan məqamların məntiqini aydınlaşdırmaq üçün mətnin dərinliklərinə - altda, K.Abdullanın obrazlı ifadə etdiyi kimi gizlində olan mahiyyət planına enir (11). Daha sonra müəllif «Dədə Qorqud» motivləri üzərində elmi-bədii axtarışlarını «kifayət» hesab edir: «Causus» pyesi və «Yarımqıç Əlyazma» romanları meydana gəlir (12; 1).

Pyes və romanın süjet və mövzu konsepsiyası eynidir. Bunlar biri-birinin dram və roman variantlarıdır. Ancaq bu əsərlər arasındakı fərq, sadəcə, eyni süjetin dramatik və epik üslublarda bədiiləşdirilməsində deyil. Müəllifin yazıçı ustalığı ondadır ki, «Dədə Qorqud» motivləri üstündə məhz eyni mövzu, məzmun və süjetə malik olan bu əsərlər fərqli bədii təəssürat yaratmaqla, sözün həqiqi mənasında, müxtəlif bədii aləmlərdir. («Causus» pyesi komediya janrındadır və «Dədə Qorqud» motivlərinin dram yozumundan danışılarkən bu əsərə toxunulacaq).

«Yarımqıç Əlyazma» romanı, bir növ, başdan-ayağa təzadlar və müəyyən mənada qəribəliklər üzərində qurulmuşdur. Məsələn bu roman kifayət qədər iri həcmə malikdir: 288 səhifə. Lakin bu qədər iri həcmli romanın cəmi bir neçə cümləyə sığan məzmunu var: Oğuz elinin başçısı Bayındır xan xəbər alır ki, oğuzda cəsus var imiş. Salur Qazan onu tutdurub, sonra da oğuz bəylərinin hamısının razılığı və iştirakı ilə zindandan buraxıb, Oğuzdan getməyinə şərait yaradıb. Bayındır xan Qorqudun katibliyi ilə bir neçə günlüyə istintaq qurdurur və romanın bütöv məzmunu biri-birini təkrarlayan istintaq süjetlərin-

dən ibarətdir. Məlum olur ki, casusun anası Boğazca Fatma bir-bir Oğuz bəylərinə yaxınlaşıb, hər bir bəyə ayrılıqda gəncliyini, onunla sevişdiyi anları xatırladaraq deyib ki, bu uşaq səndəndir. Beləliklə, Oğuz bəylərinin hər biri elə güman edib ki, casus onun oğludur. Ona görə də bəylər biri-birindən gizlin casusun zindandan buraxılmasında həmrəy olublar.

Bu çox sadə və qısa məzmun məna etibarilə çox mürəkkəb və nəhəng münasibətlər sistemini əhatə edir. K.Abdullanın ustalığı ondadır ki, burada təzadlı məqamları biri-birinə üzvi şəkildə qovuşdurub. Süjetin sadəliyi məzmunun məna qlobalığı ilə qovuşaraq kompozisiya mürəkkəbliyi yaradıb. Daha bir iri təzad romanda komikliklə ciddiliyin son dərəcə orijinal şəkildə birləşdirilməsidir. Süjet zahirən komikdir. Boğazca Fatma Oğuz bəylərini barmağına dolayır. Lakin bu komizmin altında ciddi bir faciə görünür: Oğuz elinin birliyi, İç Oğuzla Dış Oğuzun vəhdəti çat verib^ parçalanma, qardaş qırğını sürətlə yaxınlaşıb. Bu əsas məsələ Dədə Qorqudun öz-özü ilə daxili dialoqunda belə ifadə olunur: «Bayındır xan bunları söyləyib yum verdi, susdu. Mən dəxi susdum. Bəli, bu imiş Xanın əsl öyrənmək istədiyi mətləb. Kim Oğuz içində nəyi dilər?! Oğuzun yarası hardadır? Artıq uzun zamandan bəri ikiyə bölünmüş Qalın Oğuzun sözdəki birliyi bu gün niyə tük qədər nazik oldu? Suçlu kimdi?» (1, 281).

Eposda oğuzların iki qola ayrılması tarixi gerçəkliklə bağlıdır. Prof. E.Əzizov yazır ki, oğuzların tarixən boz ok və uç ok adlı iki əsas qola ayrılması və «Kitabi-Dədə Qorqud»da bunun eynilə öz izini saxlaması oğuz etnoniminin ilkin mənasının? doğrudan da «iki qəbilə (tayfa)» mənasına uyğun gəlməsini tarixi baxımdan təsdiq edir. Tarixdə məlum olan iyirmi dörd oğuz tayfası oğuzların həmin boz ok və uç ok qollarının törəmələridir. Boz ok və uç ok adlarındakı ok sözü də «tayfa» mənasını bildirir (13, 252-253). 12-12 olmaqla iki qola (İç Oğuz və Daş Oğuz) ayrılan 24 tayfadan ibarət Qalın Oğuz eli daxili nizamlanma mexanizminə malikdir. «Casus» məsələsi bir ideya kimi bu mexanizmdə artıq pozulma əmələ gəlməsini işarələyir.

Göründüyü kimi, romanın süjet əsasında duran «casus» məsələsi nə qədər komik planda təsvir olunsa da, onun altında çox ciddi problemlər durur. Prof. T.Hacıyevin yazdığı kimi, «Oğuzu tarixən solduran məhz casus olub. Asiyada Çin casusluğu türkü içəridən palıdı qurd yeyən kimi əridir, Qərbdə həmin üsulla Avropa Oğuzla qırpağı bir-birinə qırdırır. Bu gün də Oğuzun nəvələrini casus bir-birinə qırdırır zəif salır» (14, 10). Demək, «casus» məsələsi eposda olduğu kimi, romanda da milli mövcudluğun əsası olan dövlətçiliyin sütunları ilə bağlıdır. Bu baxımdan, K.Abdullanın elmi və bədii yaradıcılığında «casus» mövzusunə dönə-dönə qayıdılmasının səbəbləri üzərinə, fikirləşirik ki, prof. Q.Namazovun aşağıdakı fikri aydın işıq salır. O yazır: «Qədim türk xalqları, eləcə də Azərbaycan xalqı öz torpaqlarında yaranan dövlətlərin quruculuğu haqqında min illərdən bəri yaşanan dastanların öyrənilməsi problemi həm tarixə yenidən dönüş, həm də soykökümüzdə qayıdış baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir (15, 41).

«Yarımqıç Əlyazma» təhlil üçün həm geniş material, həm də çoxsaylı istinad (çıxış) nöqtələri verir. Yəni romanı ən müxtəlif cəhətlərdən geniş (enən-uzununa) təhlil etmək mümkündür. Bizim buradakı imkanlarımız həcmcə məhdud olduğu üçün «Dədə Qorqud» motivlərinin romanda bədiiləşmə, ifadələnmə planına diqqət yetirməyi məqsədəuyğun (əsas) hesab edirik.

İlk növbədə? obrazlar diqqəti çəkir. Eposdakı Bayındır xan romanda da öz epik əzəmətini saxlamışdır. Hələ biz deyərdik ki, K.Abdullanın Bayındır xanı eposdakı prototipindən daha əzəmətlidir. Digər tərəfdən, bu obrazın eposda süjet fəallığı yoxdur. Hadisələrə çox az müdaxilə edir. Romanda isə süjetdəki hadisələri biri-biri ilə birləşdirən fiqurdur. Əsərdə o, diqqət mərkəzindən heç vaxt çəkilmir: biz onu romanın poetik məkanında əvvəldən axıra kimi görürük.

Salur Qazan eposdakı obrazından tamamilə fərqlidir. Prof. T.Hacıyevin yazdığı kimi, «əlində kafirlər tir-tir əsən Qazan xan arvadı Burlanın yanında zağ-zağ əsir. Kafirlər əlində ərinin namusunu qorumaq üçün oğlunun doğranmasına razı olan Burla xatun indi Qazan xanı Boğazcaya qışqırır» (14, 11).

Romanda Salur Qazan dastandakı epik cizgilərindən fərqli olaraq real hisslərlə yaşayan, vuruşan, mübarizə aparan, mənəsb qazanmaq istəyən, özündən güclülərə paxıllıq edən, siyasi intriqalara qoşulan bir insan kimi təsvir edilmişdir. Onunla bir çox oğuz igidləri arasında çox ciddi konflikt vardır. Dayısı Alp Aruzla düşməndir. Alp Aruz Bayındır xanın qızı Burla xatunu öz oğlu Basatı alıb, onu Qalın Oğuzla bəylərbəyi etmək istəyirmiş. Lakin Təpəgözü öldürüb Oğuz elini fəlakətdən qurtaran Basat nə qədər igid olsa da, Bayındır xan şir anası Qoğan aslanla ünsiyyət saxlayan birisinə qızını vermir. Salur Qazana verir. Bu da konflikt yaradır.

Əsərdə Bəkil igid, mərd, və sədaqətli insan kimi təsvir olunmuşdur. Müdrik Bayındır xan onun bu sədaqətini yüksək qiymətləndirir. Lakin Salur Qazan Dış Oğuzdan - Alp Aruzun tirəsindən olan bu bəyi sevmir. Çünki Bəkil mahir ovçudur. Qalın Oğuzda heç bir igid onun kim ox ata bilmir. O, atın üstündə gedə-gedə oxu elə atır ki, ceyranın ayağını onun qulağına tikir. Salur Qazan onun qədər mahir ovçu olmadığı üçün bu xeyirxah və sadə qəlblı insanı küsdürür. Bəkilə: «At işləməsə, ər öyünməz, bu hünər sənin yox, atındır» - deyib onu təhqir edir. Beyrək də Qazanı dəstəkləyir. Bu da İç Oğuzla Dış Oğuz arasında münaqişəni daha da dərinləşdirir.

Salur Qazan Alp Aruzdan zəhləsi gedən, ona düşmən gözü ilə baxan arvadı Burlanın sözünə baxıb, Dış Oğuzu yağmalamaya çağırır. Halbuki yağmalamada Oğuz elinin hər iki qolu iştirak etməli idi. Bu da çox güclü düşmənçilik yaradır.

Romanda Burla xatunla Alp Aruzun düşmənçiliyinin səbəbi maraqlıdır. Vaxtilə Basat Təpəgözü öldürəndə bütün Oğuz qızları kimi Burla xatun da Basata aşiq olmuşdu. Lakin atası onu Basata vermir. Basat əlindən çıxdığı üçün indi ona və atasına nifrət edir. Onun əsas müttəfiqi Beyrəkdir. Hər ikisi evli olmağına baxmayaraq, Burla və Beyrək gizlində görüşüb sevişirlər.

Bəkillə, Alp Aruzla düşmən olan Beyrək romanda ən mənfi keyfiyyətlərə malik obraz kimi təsvir olunmuşdur. Oğuzda bütün igidlər baş kəsib qan tökəndən sonra ad alsalar da, o, quş ürəkli - qorxaq olduğu üçün yalandan igidlik səhnəsi qurur. Öz yoldaşlarını quldur adı ilə tacirlərin üstünə yollayır, sonra gizləndiyi yerdən çıxıb, şərtləşdikləri kimi onları qovur. Öz dostlarından birinin də başını namərdcəsinə kəsir.

Bəkillə münaqişəsinin səbəbi onun arvadıdır. Bəkilin arvadı cavankən Alp Rüstəmlə sevişirmiş, Beyrək də onu istəyirmiş. Lakin qız Bəkilə qismət olur. Beyrək onun arvadından əl çəkmir. Hər vəchlə bu qadınla görüşüb əylənmək istəyir. Bəkil bunu bildiyi üçün onlar biri-birlərinə nifrət edirlər.

Qalın Oğuz eli Təpəgözün üstünə vuruşmağa gedəndə o, vuruşda ölməmək üçün özünün oğurlanması səhnəsini düzəldir. Bayburd qalasında on altı il əylənib, sonra igid adı altında Oğuzla qayıdır.

Bəs, K.Abdulla onu ədəbi tənqidin hədəfinə tuş gətirən bu məqamları haradan götürmüşdür? Bu sualın cavabı «Kitabi-Dədə Qorqud» motivlərinin «Yarımqıq Əlyazma» romanında bədiiləşmə üsulunu və mexanizmlərini öyrənmək baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Məsələn burasındadır ki, müəllif bu məqamların bir çoxunu məhz «Dədə Qorqud» eposunun özündən götürmüşdür. Bütün bunların əksəriyyətini K.Abdullaya mətn diqtə etmişdir. Bəs müəllif bunları hansı üsulla və nəyə əsaslanıb tapır?

«Kitabi-Dədə Qorqud» dastanının iki plandan - ifadə və mahiyyət planlarından ibarət sistem kimi təsəvvür edən K.Abdulla qoyduğumuz suala «Gizli Dədə Qorqud» əsərində özü belə cavab verir: «Dastan bu iki planın üzvi şəkildə birləşməsindən ibarətdir. Mahiyyət planına nüfuz etmədən ifadə planını araşdırmaq birtərəfli, bəsit və üzdən gedən nəticələrə gətirib çıxarır. Əksinə, mahiyyət planında «gizlənmiş» səbəblərin, motivlərin açılması ifadə planının da məntiqsizliklərini anlamağa kömək edir. Şübhəsiz ki, bu gizləndə qalmış motivlər üzə çıxən süjet xəttinin, hər hansı bir məqamın bütöv və dərinə qavranılmasına böyük köməkdir. Bu səbəblər, başqa sözlə desək, bu motivlər nə şəkildə özünü göstərir? Demək olar ki, bir, ya iki söz, cümlə, davranış tərz, adi ştrix, detal da gözəgörünməz gərgin bir münasibətlər kələfinə işarə edə bilir və yaxud, bir kələfin yaranmasını şərtləndirir. Bu işarələr müxtəlif səviyyəli olsalar da (məsələn: söz və davranış tərz; cümlə və detal və s.) öz aralarında pozulmaz bir sistem yaratmış kimidirlər» (10, 11-12).

Əslində, «Yarımqıq Əlyazma» romanında gerçəkləşdirilmiş müəllif konsepsiyası - müəllifin düşüncədə qurduğu roman modelinin prinsipləri bütövlükdə bu gizli məqamlarla bağlıdır. Çünki K.Abdulla bu məqamları əsas hesab etməklə yanaşı, onları məhz bədiiləşdirmə planı sayır: «Bəlkə də, gizli motivlər sistemi burada, əslində, əsas bədiilik planıdır. Bədiiliyin bu cür qavramında bütöv situasiyalar və gərgin dramatik məqamlar sanki gözə girmədən ömr edir, bir növ, sualtı üzür» (10, 11-12).

İndi isə «Kitabi-Dədə Qorqud»da K.Abdullanın əsaslandığı bir sıra gizli işarələrə diqqət edək. Bunlardan birincisi və əsası romanda Alp Aruzun Bayın-

dır xan tərəfindən bəyənilmiş haqlı mövqeyi ilə bağlı işarədir. «Salur Qazanın evinin yağmalanması boyu»nda Qazan bəylərlə ova çıxarkən Aruz qərargahın başsız qalmasından qorxub soruşur: «Ağam Qazan, sası dinli Gürcüstan sərhəddinə gedirsən, qərargahının üstünə kimi qoyursan?». Qazan dedi: «Oğlum Uruz üç yüz igidlə evimin keşiyində dursun» (16, 140).

Qazan burada böyük məsuliyyətsizlik edir. O, evini heç bir döyüş bilməyən, yeniyetmə Uruza etibar etməməli idi. Lakin o, evinin üstündə təcrübəli bir bəyin qalmasını da öz hakimiyyətinə təhlükə saydığı üçün bu işi bir uşağa - Uruza tapşırır.

«Bamsı Beyrək boyu»nda Beyrək kafir bəyinin qızını oğuz igidlərinin əxlaqına yad olan bir motivlə aldadır. Ona evlənməyə and içir: «Qız Beyrəyə aşiq olmuşdu, ona görə də dedi: «Əgər səni hasardan örkənlə aşağı sallasam, sağ-salamat ata-ananın yanına getsən, məni burda halallıqla alarsanmı?» Beyrək and içdi: «Oğuz yurduna salamat çatsam, gəlib səni halallıqla almasam, qılıncımla doğranım! Oxuma sancılıım! Yer kimi çatlayım, torpaq kimi sovrum!» (16, 140).

Bu motivi araşdırmış tədqiqatçılar Beyrəyin dastanda ölümünün səbəbləri sırasında onun and içməsinin rolunu ayrıca qeyd edirlər (8; 17; 18; 19; 20 və s.). Lakin bu motivdə bizə bir cəhət daha maraqlı gəlir. Beyrək Oğuzla düşmən Bayburd qalasında dustaq olsa da, qalanın bəyinin qızı belə hesab edir ki, Beyrək gəlib onu halallıqla, yəni dədə-baba qaydası ilə, ağsaqqalların elçiliyi ilə ala bilər. Yəni Oğuzla düşmən qalanın bəyi qızı hansısa münasibətlər zəminində Beyrəyə verə bilər. K.Abdulla bu gizli detallı romanda Beyrəyin Bayburd qalası ilə gizli əlaqələrinə qədər inkişaf etdirmişdir.

Dastanda «Bəkil oğlu İmranın boyu»nda ovdakı bütün bəylər Bəkilin hünərini təsdiq etsələr də, Salur Qazan Bəkilin hünərini inkar edərək, onu açıqdan-açığa təhqir edir. Bəkil ona deyir: «İgidlər içində bizi bədnam edib, quşqunumuzadək palçığa batırdın» (16, 202-203). Onda yaralanmış Bəkilin evinə düşmən hücum edərkən Bəkillə oğlu arasındakı söhbət zamanı oğulun dediyi: «Qazan kimdir? Mən onun əlini öpməmişəm» (16, 140) sözləri də böyük konfliktdən xəbər verir. Salur Qazan bəylərbəyi idi. Bəkilin oğlu İmran onun əlini öpməmişdisə, demək, ona itaət andı içməmişdi.

Belə detallar - «gizli işarələr» dastanda çoxdur və K.Abdullanın öz elmi və bədii yaradıcılığında yeni yozum konsepsiyası dastandakı məhz belə işarələrin açımına əsaslanır. Əlbəttə, demək olmaz ki, romanın bütün süjeti dastandan gələn işarələrin düzümündən ibarətdir. Əgər belə düşünsək, bu halda K.Abdullanın yazıçı istedadını, bədiiləşdirmək qabiliyyətini, poetik təxəyyül və fantaziyasını inkar etmiş olarıq. Bu cəhətdən roman, əslində, dastandan gələn gizli işarələrlə yazıçı təxəyyülünün qovuşmasından yaranmış orijinal mətn hadisəsidir.

«Yarımçıq Əlyazma» romanı orijinal kompozisiyaya malikdir. Burada mətnin üçü bədii, biri elmi olmaqla dörd ifadə planı var:

- birincisi, romanın təhkiyəçi Qorqud da daxil olmaqla, oğuzlardan bəhs edən əsas süjet planı;
- ikincisi, təhkiyəçi Qorqudun birinci süjet planındakı bütün hadisələrə müstəqil münasibətini ifadə edən və mətndə mötərizə içərisində verilmiş plan;
- üçüncüsü, romanda zamanın sinxronlaşdırılması (paralelləşdirilməsi) prinsipinə əsaslanmaqla Şah İsmayıl Xətəidən bəhs edən süjet planı;
- dördüncüsü, romanda müəllifin - K.Abdullanın birbaşa iştirakını təmin edən və mətndə ayrıca şrift düzümü ilə verilmiş elmi şərh planı.

Birinci səviyyə romandakı bütün mətn elementlərini birləşdirən əsas xəttidir. Dədə Qorqud özü də bu xəttin içərisində bir obrazdır. Lakin Dədə Qorqudun əsas süjet içərisində bir özəl, bütün süjetin içərisində avtonom məkanı təşkil edən təhkiyə qatı da var. Bunlar Dədə Qorqudun gərgin süjet hadisələri içərisində dilinə gətirməyib ürəyində düşüdüklərindən ibarətdir. Poetik baxımdan bunu daxili monoloq adlandırmaq doğru olar. K.Abdulla Qorqudun daxili monoloqunu əvvəldən axıradək fərqli plan səviyyəsində saxlamışdır. Hətta bu planı əsas süjet planından fərqləndirmək üçün onu mötərizədə vermişdir. Nümunəyə diqqət edək.

Əsas süjet planı:

«Bayındır xan xatunlara üzünü tutdu:

- Qızlar, sizə kimdən deyəlim, haradan söyləyəlim - Trabzon məliyindən söz açalım. Elçisi gəldi. Bizim Qanturalı var ya?! Ondan şikayətçi imiş. Uzun qəziyyədir... Amma Məlik Trabzonun ipəyinin, baftasının seçib-seçib əntiqini, gözəlini göndərmiş, indi söhbətimizi edəlim, bitirəlim, sonra Qılbaş sizi götürər, gedin, baxın, seçin, həpsi sizin olsun. Nə dersiniz?

- Sağ ol, Xan baba. Malın-dövlətin tükənməsin.

- Sağ olasan, Xanlan xanı. Sənin tayın-bərabərin Qalın oğuz bir yana, tüm fani dünyada yoxdur, bilirmisən? - Banuçiçək dedi»

Ardı ilə Qorqudun daxili monoloq planı:

(Mən dəxi bu sözü unutmadım: «sənin tayın-bərabərin fani dünyada yoxdur». Fani dünya ha. Xatunda sözə bax)» (1, 184).

Qorqudun daxili monoloq planı avtonom məkan olsa da, əsas süjet planının içindədir. Bu baxımdan, Şah İsmayıl Xətəidən bəhs edən plan tam müstəqildir. Əsas süjetə qəfildən daxil olur və onunla heç bir süjet-hadisə əlaqəsi yoxdur. Bu süjetin qısa məzmunu ondan ibarətdir ki, Şah İsmayıl Lələ Hüseyn vasitəsi ilə özünə Xızr adında bir oxşar («dvoynik») tapdırır. Xızrı o qədər məşq etdirirlər ki, o, bütün danışıqı və davranışları etibarilə də Şah İsmayılın oxşarına çevrilir. Şah İsmayıl Çaldıran döyüşündə məğlub olanda yaşamağı mənasız sayır. Xızrı öz yerinə qoyub birdəfəlik yox olur.

Romanda təsvir olunmuş bu hadisənin tarixi Şah İsmayıl ilə heç bir əlaqəsi yoxdur. Tarixi mənbələr bu hadisəyə dair heç bir işarə vermirlər. Bu səbəbdən tənqidçilər K.Abdullanı tarixi avantürçəsinə təhrif etməkdə, Xətəini

təhqir etməkdə və s. qınamışlar. Ancaq məsələnin bu cür qoyuluşu müəllifin əsərdə reallaşdırdığı bədii konsepsiyayı, sadə desək, izah edə bilmir.

Müəllif iki Şah İsmayıl obrazı yaratmışdır. Bunlardan «birincisi» - həqiqi Şah İsmayıl cismən bu dünyada olsa da, ruhən göylər dünyasındadır. «İkinci» Şah İsmayıl - Xızr bu dünya üçün doğulmuşdur: cismi ilə də, ruhu ilə də yerdədir. O, heç vaxt fani yer dünyasından qopa bilmir və sonda bu dünyaya bağlılığının qurbanı olur. «Birinci» Şah İsmayıl yer üzündə güclə qalır: ruhu onu göylərə çəkir. Şahi-Mərdan onu göylərə səsləyir. Çaldıranda həqiqi şah qeyb olmamışdan əvvəl onunla Xızr arasında dialoq olur. Xızr ona yalvarır ki, getmə. O deyir: «- Kəsmə sözümlü. Mən bu boyda məmləkəti fəlakətdən saxlaya bilmədim. Amma bu işi eləməliyəm. Gedirəm. Bilirsən, Şahim, göydən səs gəldi sabah-sabah qulağıma. Elə bir az əvvəl o səsi dübarə eşitdim. «Sənin nə işin var oralarda, gədə?! - dedi o səs. - Sən ki öz işini görüb qurtarıbsan. - Şahi-Mərdanın səsiydi. - Gəl bura, - dedi, səni axı burda gözlirlər. Hamı səni sevənlər burdadı» (1, 146).

Məsələnin bütün mahiyyəti qeybdən gələn səslə - Şahi-Mərdanın çağırış-dəvəti ilə bağlıdır. Şahi-Mərdan konsepti - şiə təriqətli təriqətlərdə Həzrət Əli kultu K.Abdullanını yaratdığı obrazı real münasibətlər səviyyəsindən çıxarır, təsəvvüfi-irfani düşüncə qatına qaldırır. Yəni K.Abdullanın yaratdığı «Şah İsmayıl» obrazlar kompleksini qiymətləndirmənin meyarı tamamilə fərqlidir. Tarixi-realist yanaşma burada özünü heç doğrultmur. Onu göyə səsləyirlər: Xətai yerdəki missiyasını başa vurub. O, cismini tərk edib ölməz ruha çevrilir. Yerdə qalan isə cisimdir. O, Xızrı öz yerində bir cisim - bədən kimi qoyub gedir.

Romanda əsas süjet ilə Xətai süjetinin arasında hadisə əlaqəsi yoxdur. Lakin burada iki zaman sinxronlaşdırılmışdır. Müəllif oxucunu fraqmentar şəkildə bir zamandan o biri zamana aparmaqla, əslində, zamansızlığı nəzərə çarpdırır. Xətai süjetində yerlə göyün, adi ilə müqəddəs qarşılaşma modeli oxucuya oğuzlarla bağlı süjetdə baş verən hadisələrin əsas mahiyyətini başa salır. Yazıçı romanın oğuzlarla bağlı süjetini «Dədə Qorqud» dastanının ifadə planının altındakı mahiyyət planı əsasında qurmuşdur. Eləcə də dastanın ifadə və mahiyyət planı arasındakı münasibətlər modelinə əsaslanıb, Xətai süjetinin «ifadə - Xızr» qatı ilə «mahiyyət - Şah İsmayıl» qatı arasında ilk baxışda görünməyən, lakin ruhla, könüllə dərk olunan əlaqə qurmuşdur. Beləliklə, romandakı iki əsas süjet planı («Dədə Qorqud» süjeti və Xətai süjeti) dastandan gələn «ifadə-mahiyyət» modeli əsasında biri-birinə qovuşmuşdur.

Mətnin dördüncü ifadə planı, deyildiyi kimi, romanda müəllifin - K.Abdullanın birbaşa iştirakını təmin edən və mətnə ayrıca şrift düzümü ilə verilmiş elmi şərh planıdır. K.Abdulla bundan ötrü «Yarımçıq Əlyazma» priyomunu düşünmüşdür. Roman oxucuya bir çox yerdən vərəqləri düşmüş, cırılmış, oxunmaz hala gəlmiş bir əlyazmanın mətni kimi təqdim olunur. Harada ki əlyazmanın vərəqləri «itir», müəllif oraya «müdaxilə» edir. Başqa sözlə, vərəqlərin itməsi müəllifin mətnə daxil olmasının üsuludur. Maraqlısı budur ki, müəllif mətnə bədii obraz kimi yox, məhz alim, şərhçi, tədqiqatçı kimi

daxil olur. Məsələn: «Əlyazma qırılır. Qorqudun ikinci mətləbi açıqlaması qalır bir qədər sonraya. Amma diqqətli oxucu fikir verib görür ki, Dastanın («Kitabi-Dədə Qorqud»un – Y.İ.) mətnindən, daha doğrusu, müqqəddimədən keçən əsas Qorqud müddəələrindən biri, yəni «Qaravaşa don geyirsən, qadın olmaz» ifadəsi hansı tərzdə və hansı şəraitdə yaranmışdır» (1, 115).

Müəllifin müdaxiləsi, göründüyü kimi, sırf elmi yanaşmanı əks etdirir. Doğrudan da, romanda əlyazmanı oxuyan müəllif obrazı doğrudan-doğruya bir alimdir. Bu mənada, müəllifin müdaxiləsi, əslində, kifayət qədər mürəkkəb düzülüş ünsürlərinə malik olan kompozisiyanı izah etməyə xidmət edir. Lakin bu, məsələnin görünən tərəfidir. Bizcə, romandakı bu dördüncü ifadə planını iki aspektdə də izah etmək mümkündür:

Birincisi, K.Abdullanın «Dədə Qorqud» yaradıcılığında özü tərəfindən yaradılan və inkişaf etdirilən ənənəyə sadıq qalması. Onun elmi əsərlərinin həm də bədii ifadə planı var. Bu üslub xüsusilə «Beyrəyin taleyi» əsərindən başlanır. Bu əsər iki üslubun - elmi və bədii üslubların qəribə şəkildə qovuşmasından ibarətdir. Lakin burada bədii üslub elmi üsluba tabedir. Elmi və bədii üslubların birincinin xeyrinə olan bu nisbəti müəllifin «Gizli Dədə Qorqud» (1991) və «Sırr içində dastan və yaxud gizli Dədə Qorqud - 2» (1999) kitablarında da dəyişməz qalmışdır. Daha sonra bədii üslub elmi üslubu özünə tabe edir: «Yarımqıç Əlyazma»da müəllif müdaxiləsi elmi üslubu təmsil edir. Onun ümumi mətdə fiziki çəkisi nə qədər az olsa da, məhz K.Abdulla stilini - elmi və bədii üslubların qovuşma ənənəsini təsdiq etməyə kifayət edir.

İkincisi, romanda müəllif müdaxiləsini təşkil edən dördüncü ifadə planı romandakı zaman sinxronlaşdırılması konsepsiyasına xidmət edir. Romanda zahirən iki sinxron zaman var: Oğuzların təhkiyə zamanı və Xətəinin təhkiyə zamanı. Amma əslində, cüt-cüt (2-2) olmaqla dörd sinxron zaman var. Qorqudun daxili monoloq planı ilə K.Abdullanın mətnə müdaxilə planı hər ikisi poetik mahiyyətə «müəllif» zamanlarıdır. Beləliklə, romanın məkan-zaman qurumu dörd zaman qatından təşkil olunur:

1. Oğuzlar haqqında təhkiyə zamanı;
2. Xətai haqqında təhkiyə zamanı;
3. Qorqudun müəllif təhkiyəsinin zamanı;
4. K.Abdullanın müəllif-alim təhkiyəsinin zamanı.

Bu, çox qəliz roman kompozisiyasıdır və bu quruluş süjeti son dərəcə mürəkkəb işarələr sisteminə, yaxud ədəbiyyatşünas T.Salamoğlunun təbirincə, «əsl yaradıcılıq» hadisəsini ifadə edən «orijinal struktura» çevirmişdir. O yazır: «Süjet bədii əsərin mühüm əhəmiyyətə malik komponentlərindən biridir. Bədii əsərin strukturunda süjet müstəsna mövqeyə malikdir. Əsl yaradıcılıq nümunəsində bədii məzmun orijinal struktur doğurur. Süjet və kompozisiyada, fərdi üslub və dildə təzahür edən novatorluq estetik qayənin dərinə açılmasına xidmət edir. Beləliklə, ilk baxışda ancaq forma komponenti kimi görünən süjet (eləcə də digər kompozisiya elementləri, bədii dil və s.) məzmunun bədii ifadəsində əsas şərtlərdən birinə çevrilir» (21, 98).

K.Abdullanın romanda reallaşdırdığı zaman konsepsiyasını postmodernist roman konsepsiyası baxımından qiymətləndirən T.Salamoğlu yazır ki, K.Abdulla «Yarımqıq Əlyazma»da Zaman haqqında böyük həqiqəti (ya bəlkə də, ən acı həqiqəti) oxucuya təqdim etmək yolu tutur. Bütün roman həqiqətin əzablı doğuluşundan ibarətdir. K.Abdulla bu prosesdə vasitəçi rolundadır, prosesin gedişinə qətiyyənlə müdaxilə etmir (22, 101).

Eyni məsələyə tənqidçi Ə.Cahangir belə şərh verir: «Postmodernist yazıçı kimi Kamal Abdullanın düşüncəsində zamanlar arasındakı fərq silinib, buna görə onun romanının dilini çıxmaq şərtilə əsərdə ənənəvi tarixi əsərlər üçün səciyyəvi olan xüsusi kolorit yoxdur» (23, 251).

Beləliklə müasir ədəbi tənqid K.Abdullanın «Yarımqıq Əlyazma»da reallaşdırdığı bədii gerçəkliyi postmodernist faktura kimi qəbul edir. Postmodernizm çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatında özünə artıq yer tutmuş yaradıcılıq üslubudur. Lakin ona birmənalı münasibət yoxdur. Mahiyyətə hər cür ənənəni inkar edən, onu dağıdan postmodernizm bir sıra gənc yazarlar və ədəbiyyatşünaslar tərəfindən qəbul olunsada, başdan-başa ənənəvi dəyərlərlə yaşayan Azərbaycan ədəbi düşüncəsi bütövlükdə postmodernizmi qəbul etmir.

«Yarımqıq Əlyazma» romanına müasir ədəbi tənqidin çoxsaylı baxışlarından gətirdiyimiz və postmodernist estetikani əks etdirən bu iki fikir nümunəsi əsərdə reallaşdırılmış müəllif konsepsiyasının nə qədər müxtəlif şərtlər doğurduğunu (və hələ bundan sonra da doğuracağını) göstərir. Həmin baxışlar göstərir ki, K.Abdullanın romanı postmodernist estetikani da öz içində almaqla daha mürəkkəb fenomendir. Bu xüsusda T.Salamoğlunun fikrinin həqiqətinə qoşuluruq: «Yarımqıq Əlyazma»nın hərtərəfli dərkinin zamana ehtiyacı var. Anarın Y.Səmədoğlunun «Qətl günü» romanı haqqında dediyi bir fikri iqtibas etsək, belə də demək olar ki, «Yarımqıq Əlyazma» bir oxunuşda qavranılan əsər deyil. Xüsusən romanın dilindəki çoxsəslilik (polifoniya – Y.İ.), bədii nitqin dialoji xarakteri «mətn»lərin müxtəlif cür qavranılmasına şərait yaradır. Romanın idrakı (dərki, qavranılması – Y.İ.) zamanı postmodernizmi də, Baxtinin polifonik roman nəzəriyyəsini də, dünya ədəbiyyatının postmodernist və polifonik roman təcrübəsini də, yazıcının bu estetik konsepsiyalardan və ədəbi təcrübələrdən kifayət qədər yararlanmaq imkanını da, çağdaş zamanın yazıçı və oxucuya «diktə»lərini də nəzərə almaq lazım gəlir» (22, 102).

Beləliklə, «Dədə Qorqud» motivlərinin müasir Azərbaycan nəsrinə təsirinə ümumi şəkildə nəzər saldıqda maraqlı bir həqiqət ortaya çıxır. «Kitabi-Dədə Qorqud» eposu bütün zamanlarda və bütün məkanlarda, bütün məzmun və forma transformasiyalarında öz həqiqətini saxlayır. Bu həqiqət onun milli düşüncəni etnoenergetik potensialı ilə qidalandırma gücündə ifadə olunur. Bu güc M.Rzaquluzadə və Ə.Muğanlının izlədikləri «mənəvi istiqamətdə» də, Anarın izlədiyi «milli özünü təsdiq istiqamətində» də, həmçinin K.Abdullanın izlədiyi və hələlik «postmodernizm» kimi səciyyələndirilən «istiqamətdə» də öz məzmununu dəyişmir. Azərbaycan nəsrinin iki əsrdə (XX və XXI yüzil-

lərdə) baş verən bədii yaradıcılıq təcrübəsi milli varlığımızda var olan «Dədə Qorqud» ruhunun əbədiliyini və həmişəyarşarlığını yalnız təsdiq edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Abdulla K. Yarımçıq Əlyazma. Bakı: «XXI» - YNE, 2004, 288 s.
2. Abdulla K. «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanlarının dili və mifoloji təfəkkürü // Ulduz jur., 1979, № 1, s. 57-59
3. Abdulla K. «Dədə Qorqud» şeirləri // Azərbaycan jur., 1980, № 7, s. 152-157
4. Abdulla K. «Dədə Qorqud» nəsrinin spesifik xüsusiyyətləri // Azərbaycan jur., 1981, № 6, s. 151-157
5. Abdulla K. Azərbaycan mifologiyasının sistemli tədqiqi təcrübəsindən / Azərbaycan filologiyası məsələləri. Birinci buraxılış. Bakı: Elm, 1983, s. 205-211
6. Abdulla K. Tədqiqatçı mövqeyi və dil abidəsinin öyrənilməsi / Azərbaycan filologiyası məsələləri. İkinci buraxılış. Bakı: Elm, 1984, s. 205-211
7. Abdulla K. Müəllif - əsər - oxucu. Bakı: Yazıçı, 1985, 156 s.
8. Abdulla K. Beyrəyin taleyi. «Dədə Qorqud» boylarından // «Ulduz» jur., 1986, №4, s. 46-51
9. Abdulla K. Dönük peyğəmbər: «Gizli Dədə Qorqud» silsiləsindən // «Ədəbiyyat və incəsənət» qəz., 1989, 3 mart
10. Abdulla K. Gizli Dədə Qorqud Bakı: Yazıçı, 1991, 152 s.
11. Abdulla K. Sırr içində dastan və yaxud gizli Dədə Qorqud - 2. Bakı: Elm, 1999, 288 s.
12. Abdulla K. Casus (pyes) / Qorqud ədəbiyyatı (bədii əsərlər). Bakı: Öndər Nəşriyyat, 2004, s. 290-322
13. Əzizov E. Oğuz / Dədə Qorqud Kitabı. Ensiklopedik lüğət. Bakı: Öndər Nəşriyyat, 2004, s. 250-253
14. Hacıyev T. Həmişəyaşar Dədə Qorqud ədəbiyyatı / Qorqud ədəbiyyatı (bədii əsərlər). Bakı: Öndər Nəşriyyat, 2004, s. 4-14
15. Namazov Q. «Kitabi-Dədə Qorqud»un sələfləri / Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər. IX kitab. Bakı: Səda, 2000, s. 41-52
16. Kitabi-Dədə Qorqud / Tərtib, transkripsiya, sadələşdirilmiş variant və müqəddimə F.Zeynalov və S.Əlizadəninidir. Bakı: Yazıçı, 1988, 265 s.
17. Qafarlı R. Bamsı Beyrəyin ölümünün səbəbi, yaxud kişi tüpürdüyünü yalamaz. «Xalq qəzeti», 1999, 26 iyun
18. Məməndli Q. «Kitabi-Dədə Qorqud»da Bamsı Beyrək obrazı. «Səs» qəzeti, 1999, 28 aprel
19. Məmmədova N. Bamsı Beyrəyin «Aşiq Qərib»də yaşayan izləri // ADPU-nun «Xəbərləri». Humanitar elmlər seriyası, 1999, № 1, s. 98-101
20. Orucoğlu R. Bamsı Beyrəyin ölümünün səbəbi. «Ərən» qəzeti, 1995, 25-31 iyul; 7 avqust
21. Salamoğlu T. Müasir roman strukturunda folklor süjetlərinin yeri / Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər. XIX kitab. Bakı: Səda, 2006, s. 98-115
22. Salamoğlu T. Postmodernist roman konsepsiyası və «Kitabi-Dədə Qorqud» / Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər. XX kitab. Bakı: Səda, 2006, s. 88-102
23. Cahangir Ə. Dəmirbaşlar // «Körpü» jur., 2005, № 1, s. 247-261

ЭПОС «ДЕДЕ КОРКУД» В РАЗМЫШЛЕНИИ ПОСТМОДЕРНИСТСКОГО РОМАНА

Е.Н.ИСМАИЛОВА

РЕЗЮМЕ

В национальной прозе постмодернистская трактовка дастанов «Китаби-Деде Коркуд» связана с творчеством писателя, поэта, профессора К.Абдуллы. Творчество этого писателя на тему «Деде Коркуд» является результатом многолетнего труда и охватывает как художественные, так и научные произведения. Научное творчество К.Абдуллы на основе мотивов «Деде Коркуд» предшествовало его художественному творчеству. В действительности, в этих трудах крылось разъяснение создания романа К.Абдулла «Неполная рукопись» и «технологические механизмы». Согласно результатам исследования, до сих пор в азербайджанской литературе начала третьего тысячелетия нет такого художественного произведения, о котором столько бы писали и дискутировали, как роман К.Абдуллы «Недоконченная рукопись», опубликованный в 2004г. Этот роман в прямом смысле слова потряс литературную и научную среду. После перевода романа на разные языки мира (французский, турецкий, русский) границы обсуждения перешагнули пределы Азербайджана и вышли на мировую арену. Роман «Недоконченная рукопись» заставил азербайджанскую литературную среду по-новому взглянуть на себя. Роман передал свою художественную «нагрузку» не только азербайджанскому литературному мышлению, но и литературной среде, обогатил ее потенциалом «оживления, возрождения».

Ключевые слова: национальная проза, дастаны «Китаби-Деде Коркуд», постмодернистская трактовка.

THE EPOS “DEDE GORGUD” IN THE THOUGHT OF POSTMODERN NOVEL

Y.N.ISMAYILOVA

SUMMARY

In the national prose, postmodern interpretation of the dastans of “Dede Gorgud” is connected with the creativity of the writer, poet, professor K.Abdulla. The creativity of this writer dealing with the theme “Dede Gorgud” is a result of long years’ work and includes both artistic and scientific works. The scientific creativity of K.Abdulla on the basis of “Dede Gorgud” motives preceded his artistic creation. Indeed, these works explain how the novel “The unfinished manuscript” by K.Abdulla was created and there were technological mechanisms in it. According to the results of the research, there hasn’t been such an artistic work in Azerbaijanian literature since the beginning of the third millennium which has been so much discussed and written about as the novel by K.Abdulla “The unfinished manuscript” was published in 2004. This novel, in the true sense of the word, shook literary and scientific environment. The novel was translated into different world languages (French, Turkish, Russian) and later on the discussion was beyond the bounds of Azerbaijan and came to the world arena. The novel “The unfinished manuscript” made Azerbaijanian literary environment look at itself from a new standpoint. This novel gave its artistic “load” not only to Azerbaijanian literary thought but also to literary environment and enriched it with potential of “liveliness”, “revival”.

Keywords: national prose, dastans of “Dede Gorgud”, postmodern novel